

Kommentár Diderot *Politikai hatalom* című szócikkéhez

Diderot **Autorité politique* című szócikke az *Enciklopédia* első kötetében, 1751-ben jelent meg. Szerzőségére a * utal; bár ez eredetileg nemcsak szerzői, hanem szerkesztői munkáját is jelölte, ezek a szócikkek nagy bizonyossággal neki tulajdoníthatók. Diderot az *Enciklopédiában* több állambölcseleti tárgyú írás szerzője, ezek közül magyar fordításban olvasható többek között a **Droit naturel* (Természetjog).¹

A szócikket az átfogó felvilágosodás-koncepciók szerzői, a korszak francia történelmével foglalkozó kutatók legtöbbször megemlítik, akkor is, ha kutatásaikban különböző, akár teljesen ellentétes álláspontot képviselnek. A szócikk jelentőségére egyaránt felhívja a figyelmet Dale Van Kley és Jonathan Israel. Míg Van Kley azt emeli ki, hogy Diderot szellemi elődeitől merít, Israel arra mutat rá, hogy a kései Diderot-szövegek demokratikus gondolatai már a korábban keletkezett szócikkben is fellelhetők.²

Az *Enciklopédia* első kötete bizonyos értelemben az 1750-től az 1780-as évekig tartó szakasz nyitánya a francia felvilágosodásban, és a szócikk szerepet játszott a támadások felerősödésében és az *Enciklopédia* későbbi betiltásában. Téves lenne azonban azt állítani, hogy Diderot gyökeresen új elméletet fogalmaz meg. A szócikk jelentősége inkább a gondolatok terjesztésében rejlik: a politikai hatalom definíciója mellé és helyére kerülnek a fennálló rend számára veszélyesnek tekinthető nézetek. Érdeemes megfigyelnünk a szócikk szerkezetét. A IV. Henrik beszédét megelőző bekezdések, vagyis a szöveg több mint fele az abszolút hatalmat bíráló, legitim voltát megkérdőjelező álláspontot fejt ki; néhány elhintett megjegyzés utal arra, hogy a szócikk szerzője mégsem vonja kétségbe a monarchikus államformát és a francia királyi család törvényes uralmát. A IV. Henrik beszédét követő utolsó bekezdés azonban egyfajta visszakozás, amely igazságtalan uralkodás alatt is engedelmességre inti a népet.

¹ Ford. Ludassy Mária, in *A francia felvilágosodás morálfilozófiája* 1975. 461–468.

² Van Kley 1996. 245–246 és Israel 2013. 623.

Természet és szabadság Diderot politikai gondolkodásának kulcsfogalmai, és már a szócikk első mondataiban megjelennek. A természet nem ad jogot a parancsolásra, a szabadság azonban természetes juss. Sem a parancsolás joga, sem a hierarchikus viszonyok nem a természetből erednek. Diderot az első bekezdésben éppen azt vizsgálja meg, hogy a természetből eredeztethető-e valamiféle hatalom. Válasza szerint ez mindössze az apai kontroll. Az „erősebb törvénye” is korlátozott érvényű, hiszen, ha az erőviszonyok megváltoznak, a gyengébb joggal szerezne hatalmat az erősebb felett. A társadalomban uralkodó hatalmi viszonyok megegyezés, megállapodás révén jöttek létre. A hatalom nem abszolút, véget érhet, és határai-korlátai vannak: legitim és igazságos hatalom nem lehet egyetlen teremtmény akarata és szeszélye.

A szócikk tehát a politikai hatalmat a szerződéselméletek jegyében definiálja. Diderot forrása elsősorban nem John Locke *Értekezés a polgári kormányzatról* című műve, amelyet valószínűleg csak később ismer meg behatóbban, hanem Samuel von Pufendorf és Hugo Grotius természetjog-elméletei.³ Explicit módon azonban nem utal semmilyen jogelméleti vagy állambölcseleti forrásra. Az egyetlen forrás, amelyet megjelöl, Sully herceg emlékiratai, amelyből IV. Henrik beszédét meríti. Saját álláspontját, amely többféle elmélet ötvözete, a következőképpen fejt ki: Isten, mint legfelső hatalom, megengedi, hogy az emberek rangsort állapítsanak meg maguk között, vezetőt válasszanak, rögzítsék a hatalom öröklődésének feltételeit, de az uralkodó hatalma nem Istentől ered, hanem az emberek közötti megállapodás eredménye. Ha egyetlen ember teljesen megszerezné az uralmat, az igazságtalan lenne, és éppen Isten hatalmát sértené. Vagyis Isten nem egy embert vagy bizonyos embereket ruház fel hatalommal, hanem az embereknek engedi meg, hogy megállapodjanak, a megegyezés feltételeit pedig be kell tartaniuk. A vezető hatalma csak akkor származik Istentől, ha határai vannak, ésszerű és igazságos.

A szócikk, szemben Diderot kései politikai gondolkodásával, nem nyíltan köztársaságpárti. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az *Enciklopédia* közvetítő közeg, amelynek az *Ancien Régime* cenzúrájával kellett szembenéznie. IV. Henrik méltatása, a francia uralkodócsalád legitimitásának elismerése mintegy „vivőanyagként” közvetített merészebb gondolatokat. Bár Diderot itt kifejtett elképzelését korántsem lehet a legradikálisabb korabeli elméletek közé sorolni, a szócikk nem mentes a provokációtól. Sőt, a szócikk végén található „visszakozás” sem védte meg a bírálatoktól.

Mennyiben változik Diderot-nál a későbbiekben ez a modell? A szócikk elvileg nem utasítja vissza az egyeduralmi rendszerek létét, de az uralkodónak be kell tartania a megállapodás feltételeit. Kései politikai műveiben Diderot már köztársaságpárti, a népet képviselő törvénykezést, az alkotmányosságot, a törvények mindenkire érvényes betartását sürgeti, az egyeduralmi rendszereket egy-

³ Lough 1971. 274.

re határozottabban elutasítja. Érdekes azonban a szócikket más szempontból is kontextusba elhelyezni. Három évvel *A törvények szelleméről* (1748) megjelenése után íródott, és éppen a mű körül kialakult vita (1749–1754) közepette jelent meg. Diderot nem utal Montesquieu elméletére – bár jól ismeri, és az *Enciklopédia* szerzői merítnek is könyvéből – mert a téma itt nem a kormányzati rendszerek természete vagy vezérelve, ennek kapcsolata a törvénykezéssel, hanem a hatalom eredete. A szócikk egy évtizeddel korábbi, mint Rousseau *Társadalmi szerződése* (1762), és még a két szerző barátsága idején íródott. Diderot szerződésemélete azonban nem egészen ugyanaz, mint Rousseau-é, hiszen nála nem a társadalom alapja a megállapodás, hanem a hatalom átruházásának feltétele.

Bár a tiszta természeti állapot (*état de nature*) csak feltételezés, ebben az állapotban nem is létezne hierarchia vagy vezetés. Diderot már a szócikk elején szétválasztja – elméleti síkon – a természetből és az Istentől eredő hatalmat. Az előbbi tehát csekély, az utóbbi pedig csakis az igazságos és az emberek javát szolgáló hatalom lehet. A szócikk, a sorok között olvasva, főleg a Szent Pál idézetek parafrázisában tűnhetett saját korában veszélyesnek, hiszen azt a tézist cáfolja, mely szerint a király hatalma Istentől ered. Diderot egyébként a latin idézeteket kiszakítja szövegkörnyezetükből, és inkább értelmezi, mint lefordítja. Rámutat, hogy az Istentől eredő hatalom gondolatát arra lehet használni, hogy valaki saját hatalmával éljen vissza mások felett. Az „uralkodó hatalma Istentől ered” dogmát tehát felül kell vizsgálni.

Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy a későbbiekben ateista nézeteket hirdető szerzőnél mennyire kell komolyan vennünk a szócikkben szereplő isteni hatalom, legfelsőbb hatalom jelenlétét. Kézenfekvő magyarázat lenne, hogy Diderot ebben az időszakban még deista álláspontot képvisel, hiszen a hatalom-modell, amelyet leír, jól illeszkedne ehhez. Hozzá kell tennünk azonban, hogy 1745-ben *Essai sur le mérite et la vertu* (*Esszé az érdemről és az erényről*) címen megjelent Shaftesbury-fordításához fűzött megjegyzéseiben már korábban felfedezhetők annak nyomai, hogy távolodni fog a deista irányzattól, később pedig valamennyi politikai írásában támadja a teokráciát, az állam és az Egyház összefonódását. Kompromisszum *A két India történetében* található, ahol Diderot elválasztja a kormányzati rendszereket és az egyén szabad vallásgyakorlatát.⁴

Az Egyház nem hagyta válasz nélkül a szócikket, az *Enciklopédia* körül kialakult vita pedig a felvilágosodás támadó-védekező-önigazoló törekvéseinek történetében különlegesen érdekes. A jezsuiták *Journal de Trévoux* című folyóiratának 1752. márciusi számában Guillaume François Berthier atya azt veti a szócikk szerzőjének szemére, hogy rosszul értelmezi Szent Pál szavait. Berthier szerint a szócikk konklúziója félrevezető, hiszen a befejezés által hirdetett engedelmesség ellentmond a szócikk első felében szereplő elveknek. Ezek az elvek pedig veszélyesek, mert a hatalmat a nép kezébe adnák, az uralkodó hatalmá-

⁴ *Histoire des deux Indes* 1783. XIX. könyv, 2. fejezet, 110–114.

nak, irányításának feltétele a nép beleegyezése lenne, ez pedig megingatná a legfelsőbb hatalom elismerését és a királyság nyugalalmát.⁵

A rövid eszmetörténeti kommentár után szeretnék röviden szót ejteni a fordítás problémáiról.

A fordítás fő terminológiai nehézsége három francia szó átültetése, mert jelentésmezejük között átfedések vannak. Az *autorité* jelentései hatalom, tekintély, fennhatóság, hatóság. A *puissance* erő, hatalom. A *pouvoir* a ható ige, főnévként hatalom, képesség, befolyás, hatáskör lehetnek fő jelentései. A szöveg többnyire *pouvoir de Dieu*, *pouvoir suprême*, vagyis Isten hatalma kontextusban használja, amely a mindenhatóság jelentéstartalmát is hordozza. Diderot az *autorité* szót minden esetben kurziválja, fejtegetései során azonban gyakran a *puissance*-t használja. Az *autorité* egy helyen szerepel tekintély értelemben. A két szóra nehéz lenne következetesen két külön magyar megfelelőt használni. Lehetséges volna ugyan az *autorité*-fennhatóság, *puissance*-hatalom, vagy az *autorité*-hatalom, *puissance*-erő megoldás, de mindkét lehetőség sok, a magyarban állandósult kifejezés, szófordulat – például a hatalom bitorlása, hatalom átruházása, Isten által elrendelt hatalom – elvesztéséhez, magyarban nem használatos, idegenszerűen hangzó szókapcsolatokhoz – például fennhatóság átruházása (?), erőszak által megszerzett erő (?) – vezetett volna. Hasonló veszteséget okozna a *contrat*-t minden szöveghelyen szerződésnek, a *soumission*-t minden esetben alávetettségnek fordítani, hiszen így a *contrat de soumission* – alávetettségi szerződés (?) – esetén le kellene mondanunk a magyarul természetesen hangzó engedelmességi fogadalom megfelelőiről. A szöveg angol és spanyol fordítóinak könnyebb dolga volt az *authority-power*, *autoridad-poder* tükörfordítással, a *pouvoir* szóra azonban ezeken a nyelveken sem lehetett harmadik szót bevezetni, így *power* és *poder* maradt.

Lemondtam továbbá a szöveg túlságosan modernizáló, kizárólag a kortárs politikai filozófia terminusait felhasználó fordításról, hiszen ez saját korának kontextusából szakítaná ki. A latin eredetű szavak túlzó használata (autoritás az *autorité* megfelelőjeként) az eredetitől eltérő stílust, hangnemet kölcsönözhetett volna a szövegnek. A szócikk második felének szokásosnál is hosszabb, bonyolult szintaktikai szerkezetű mondatai egyes esetekben elkerülhetetlenné tették a mondathatárok – más esetben kerülendő – felbontását.

⁵ *Journal de Trévoux*, 1752. március, 463. Idézi Lough 1971. 288.

FORRÁS

*Autorité politique. In *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. I. kötet. 1751. Paris, chez Briasson, David, Le Breton, Durand. 898–900.

EGYÉB HIVATKOZÁSOK

- Ludassy Mária (szerk.) 1975. *A francia fekvilágosodás morálfilozófiája*. Budapest, Gondolat.
Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes.
Neuchâtel 1780/1783. Genève/Neuchâtel.
- Israel, Jonathan 2013. *Democratic Enlightenment. Philosophy, Revolution and Human Rights. 1750-1790*. Oxford, Oxford University Press.
- Lough, John 1971. *The Encyclopédie*. Genève, Slatkine.
- Van Kley, Dale 1996. *The Religious Origins of the French Revolution*. New Haven, Yale University Press.